

Výzkumný ústav životní úrovně v Bratislavě řeší v současné době úkol Státního programu ekonomického výzkumu *Analýzy a prognózy sociálního rozvoje*. Součástí řešení tohoto úkolu je i dopracování komplexního prognostického modelu životní úrovně⁽¹⁾ do takové podoby, aby se stal vhodným nástrojem prognostických aktivit v oblasti životní úrovně na rozlišovací úrovni metodických pokynů našich centrálních plánovacích orgánů. Výzkumný ústav životní úrovně koordinuje i plán společných výzkumů ústavů plánovacích orgánů socialistických zemí na léta 1981–1985, nazvaný *Systém modelů perspektivního plánování životní úrovně obyvatelstva v rámci automatizovaného systému plánových výpočtů zvyšování blahobytu obyvatelstva*. U vědomí závažnosti těchto úkolů proto VÚŽÚ uspořádal ve dnech 9.–13. listopadu 1981 ve Staré Lesné ve Vysokých Tatrách mezinárodní konferenci *Prognózování životní úrovně*. Jejím základním cílem bylo posoudit v kolektivu odborníků z domova i z ostatních socialistických zemí výsledky dosažené při tvorbě a užití zmíněného komplexního prognostického modelu životní úrovně. V průběhu konference se ukázalo, že tento cíl byl nejenom splněn, ale že byl vytvořen prostor i pro diskuse a úvahy týkající se obecnějších teoretických problémů pojetí, poznávání a prognózování životní úrovně. Jednání se zúčastnilo patnáct zahraničních a více než třicet československých účastníků, pro něž dokázali pořadatelé vytvořit optimální podmínky.

V dalším textu se pokusím zaměřit se na dominantní teoretické a metodologické otázky, které na sebe soustřeďovaly pozornost jak v samotných referátech, tak v panelové diskusi k hlavnímu referátu i v neformálních diskusích k jednotlivým vystoupením. Soustředím je do okruhů týkajících se obecnějších problémů pojetí, poznávání a prognózování životní úrovně na jedné straně a modelování vývoje životní úrovně na straně druhé.

Problémy pojetí, poznávání a prognózování životní úrovně

V rámci tohoto problémového okruhu seznámil V. M. Rutgajzer (Naučnyj institut ekonomických issledovanij Gosplan, Moskva) přítomné s postupem aplikovaným při srovnávání životní úrovně jednotlivých regionů (například svazových republik, autonomních oblastí apod.) na základě analýzy minulého vývoje příjmů, vydání a úspor obyvatelstva. Upozornil dále na závažnost přerozdělovacích procesů v socialistické ekonomice, jejichž konkrétním projevem je například odlišná úroveň cen na kolchozním a státním trhu a konekcí i tzv. druhé ekonomika. Je třeba studovat příčiny a zdroje této situace. Konkrétní výzkumy ukázaly, že obstarání určitého druhu zboží prostřednictvím „druhé ekonomiky“ je pro občana z hlediska vynaloženého času výhodné. Zásada odpovídající odměny za práci musí být doprovázena možnostmi opatřit si na trhu dostatek zboží (služeb). Teprve splnění této podmínky může zaručit zpětné kladné ovlivnění pracovní motivace prostřednictvím odměny za práci. Proto je nezbytné postupně dosáhnout rovnováhy nabídky a poptávky. V této souvislosti autor příspěvku upozornil na důležitost dalšího teoretického zkoumání a praktického ověřování uplatnění a úlohy drobných družstev v socialistické ekonomice, zejména ve sféře služeb tak, jak se o to pokoušejí v MLR.

N. M. Rimaševskaja (Central'nyj ekonomičesko-matematičeskij institut AN SSSR, Moskva) zaujala všechny přítomné svým zasvěceným a přitom živě dialektickým způsobem uvažování. Existují dvě základní koncepce metodologie prognózování životní úrovně – výrobní a spotřební. Výrobní koncepce zobrazuje spotřebu jako vnější vstup prognózy životní úrovně. Ignoruje zpětnou vazbu životních podmínek na produktivitu výroby. Spotřební koncepce vychází z teoretických úvah o potřebách budoucnosti, formuluje tzv. racionální spotřebitelské rozpočty. Je krokem vpřed ve srovnání s výrobní koncepcí, avšak ignoruje problematiku rozdělování a je ohrůžena apriorními představami o podobě budoucích potřeb lidí. Je třeba realizovat obě koncepce, život však přináší další problémy. Ke zvýšení spotřeby je nezbytné zvýšit efektivnost společenské produkce; ta je dnes podmíněna řešeními v sociální oblasti. Bez realizace rozdělování podle práce nelze dosáhnout rovnováhy mezi nabídkou a poptávkou.

(1) Viz například F. Gál a kol.: *Model životnej úrovne*. Životná úroveň, 1980, XIV, č. 1.; F. Gál a kol.: *Dlhodobá prognóza životnej úrovne a jej jednotlivých komponentov*. Závěrečná zpráva dílčího úkolu SPEV VI-2/3. 5. Bratislava, VÚŽÚ 1980; F. Gál a kol.: *Prognóza vybraných charakteristik sociálneho rozvoja ČSSR do roku 2000*. Bratislava, VÚŽÚ 1981; F. Gál a kol.: *Komplexný prognostický model životnej úrovne (zdokonalená verzia)*. Dílčí úkol SPEV 906 111 402-01. Bratislava, VÚŽÚ 1981.

M. A. Možina (Central'nij ekonomičesko-matematičeskij institut AN SSSR, Moskva) uvedla, že objektivní charakter ekonomických vztahů znemožňuje prognózovat diferenciaci příjmů pouze na základě cílového principu. Je nutné posílit příjmovou diferenciaci v SSSR. Současně však je třeba zaručit minimální platy v závislosti na možnostech daných vytvořeným národním důchodem. Autorka se vyslovila pro rozšíření placených služeb ve vybraných odvětvích nevýrobní sféry (školství, zdravotnictví, kultura a tělesná kultura). Kromě základní úrovně všeobecně dostupných neplacených služeb zprostředkovaných těmito odvětvími je třeba umožnit pracujícím vyšších příjmových kategorií využívání placených služeb, neboť jinak u nich zákonitě dochází k přehnanému hromadění materiálních statků.

O. Sobek (Výzkumný ústav životnej úrovně, Bratislava) upozornil na skutečnost, že přestože problém zpětného působení životní úrovně na ekonomický růst byl diskutován již na XXIV. sjezdu KSSS, ekonomická teorie k tomu od té doby mnoho neřekla. Modeloví tvůrci přitom kontakt s teorií nezbytně potřebují. Z prognostického hlediska je velmi zajímavé, že ekonomický růst ovlivňuje spíše očekávaná budoucí než stávající životní úroveň (viz srovnání Japonska a Velké Británie).

Z. Zekoňski (Institut plánování, Varšava) ocenil teoretický akcent přednesených referátů. Nedostatky teoretického poznání způsobují slabost prognostických závěrů a z nich odvozených plánových rozhodnutí. Ekonomické a sociální jevy nás předbíhají a odhalují chatrnost našich prognóz. V určitém smyslu lze snad mluvit i o krizi myšlení o přítomnosti a budoucnosti. Závěrem specifikoval zdroje nejistot ve světovém hospodářství: inflaci v kapitalistických zemích, změny zásad mezinárodní spolupráce, protekcionismus jednotlivých zemí, dynamiku vztahu mezi vyvinutými a rozvojovými zeměmi a nerovnováhu v platební bilanci mezi socialistickými a kapitalistickými zeměmi. V ekonomické a sociální situaci, v níž se nachází jeho země, se nelze v prognostické práci dosti dobře upínat k předem stanoveným vzdáleným budoucím horizontům, nýbrž je třeba zkoumat variantní vývojové trajektorie spojující žádoucí budoucnost s přítomnou problémovou situací ve vztahu k variantním mechanismům řízení a plánování uplatňovaným v socialistické společnosti.

M. V. Pokrovskaja (Institut sociologičeskich issledovanij AN SSSR, Moskva) podrobila kritice přístup k návrhu norem spotřeby, který vychází z kritérií, jako je racionalita úrovně spotřeby, harmoničnost vývoje spotřeby, optimálnost struktury spotřeby. Poukázala na to, že tato kritéria jsou dostačující na všeobecně filozofické úrovni, nikoli však v konkrétní prognostické práci, založené na rozboru empirických údajů. Jednou z příčin této skutečnosti je i zrychlování tempa změn standardů spotřebitelského chování.

B. Dolejší (Ekonomický ústav ČSAV, Praha) rozebral otázky prognózování rovnováhy vnitřního trhu, jež je komplikováno množstvím působících faktorů a jejich nedostatečným poznáním. Důležitá jsou zde časová zpoždění reakce spotřebitelů na změny trhu, možné substituce jednotlivých druhů výrobků a služeb, ocenění neuspokojené poptávky apod. Závěrem klasifikoval alternativní přístupy k tvorbě prognóz v této oblasti.

J. Běrová (Výzkumný ústav obchodu, Praha) navázala na předešlý příspěvek sdělením o historii prognózování tržní spotřeby u nás. Od formulace dílčích krátko- a střednědobých prognóz se přešlo do fáze integrace prognostických činností a odtud k tvorbě vícevariantní dlouhodobé prognózy tržní spotřeby do roku 2000.

Problémy modelování vývoje životní úrovně

V rámci tohoto tematického okruhu přednesl referát F. Hronský (Výzkumný ústav životnej úrovně, Bratislava). Upozornil na nutnost koordinovat následující směry výzkumu sociálního rozvoje:

- propracování teoretických a metodologických předpokladů prognostických aktivit;
- rozvoj a užití metod extrapolace jednotlivých ukazatelů (růstové matice, regresní analýza, expertní metody);
- komplexní prognostické modelování životní úrovně jako nástroj celostního uchození předmětu.

Zdůraznil závažnost i obtížnost perspektivního úkolu, jímž bude přechod od prognostického modelování životní úrovně k prognostickému modelování sociálního rozvoje.

F. Gál (Výzkumný ústav životnej úrovně, Bratislava) měl svoje vystoupení usnadněné tím, že text hlavního referátu(2) byl všem účastníkům rozeslán v předstihu.

(2) F. Gál — Z. Bútorová — M. Majtán — F. Vykopal — G. Sajdák — V. Fairr: *Prognozovanie žiznennogo urovnja s pomoščju metoda kompleksnogo prognostičeskogo modelirovanija*. Bratislava, VÚŽÚ 1981.

Mohl se proto soustředit pouze na klíčová místa problematiky komplexního prognostického modelování životní úrovně. Upozornil na skutečnost, že životní úroveň není autonomním (organickým) společenským objektem, nýbrž pouze atributem společenského vývoje. Z toho vyplývá nepříznivá skutečnost, že prognostický model životní úrovně se neobejde bez množství exogenních předpokladů (jako je zejména předpokládaný budoucí vývoj národního důchodu). Kvalita prognózy vývoje životní úrovně je tak přímo závislá na kvalitě informací zprostředkovaných vnějšími proměnnými. Jako řešení doporučil autor experimentování s hodnotami těchto vnějších vstupů a zasazení prognostického modelu životní úrovně do širšího rámce prognostických modelů zobrazujících vývoj československé ekonomiky a společnosti. Upozornil dále na problém modelového zobrazení strukturních změn, který není doposud uspokojivě řešen žádným modelovým aparátem, na problém zobrazení diferenciací životní úrovně podle jednotlivých skupin obyvatelstva, což by mohlo být řešeno spojením agregovaného modelu se satelitními modely zobrazujícími rozdělovací procesy, a na problém začlenění normativních kritérií, umožňujících lepší hodnocení a optimalizaci vývojových trendů, do modelovaného zobrazení. Závěrem zdůraznil nezbytnost široké a angažované účasti rozhodovatelů v procesu tvorby prognostického modelu životní úrovně a jeho užití jako nástroje řízení.

V. Krebs ve svém příspěvku, na němž se autorsky podílel také L. Leinweber (oba ze Státní plánovací komise, Praha), formuloval stanovisko uživatelů ke komplexnímu prognostickému modelu životní úrovně. V době rychlých vnitřních i vnějších změn vzrůstá v plánovací praxi úloha metod, které jsou schopny na tyto změny reagovat a které respektují složitost reálných interakcí v hospodářském vývoji. K přednostem dosavadní podoby komplexního prognostického modelu životní úrovně patří to, že reprezentuje banku dat v dlouhodobých časových řadách, že produkuje odhady budoucího vývoje, které lze použít jako komparační materiál k dílčím extrapolacím, že indikuje změny v proporcích jednotlivých složek životní úrovně v závislosti na zpomalení jejího růstu, že reprezentuje poměrně detailní pohled na vývoj spotřeby jednotlivých komodit a že podporuje celostní přístup k návrhu automatizovaného systému plánových výpočtů na Státní plánovací komisi, pro něž jsou zatím bohužel typické pouze izolované dílčí projekty. Autor poukázal na nutnost doplnit model o data zvláště za ČSR a SSR, více si všimnout vývoje cen a peněžních příjmů obyvatelstva, užívat nomenklatur a ukazatelů statistických výkazů běžných v plánové tvorbě a modelově zvládnout i zpětné působení životní úrovně na ekonomický vývoj.

M. Zeman (Sportpropag, Praha) se věnoval současnému stavu a perspektivám metody komplexního prognostického modelování.(3) Za komunikační problémy spojené s užitím této metody označil: transformaci věcného poznání do modelového zobrazení (modelování hypotéz a vývojových potenciálů), nedostatečný informační přínos tradiční soustavy statistických ukazatelů, formy přenosu modelových informací k uživatelům prognózy (přechod od pasivních k aktivním prognózám).

N. M. Rimaševskaja (Central'nij ekonomičesko-matematičeskij institut AN SSSR, Moskva) poukázala na přednost celostního pojetí modelovaného objektu v komplexním prognostickém modelu životní úrovně i na to, že se autorskému kolektivu podařilo dovést model, který rozšiřuje možnosti analýzy a rozhodování, až k praktickému využití. Zdá se však, že věcný záběr modelu by bylo třeba rozšířit o takové ukazatele, jako jsou podmínky práce, spokojenost s ní a stav životního prostředí. Dále nejsou zobrazeny rozdělovací procesy a funkční závislost mezi životní úrovní na jedné straně a aktivní účastí obyvatelstva na společenském reprodukčním procesu na straně druhé. Důslednější rozbor by si zasloužilo i to, do jaké míry jsou použité matematické relace mezi modelovými proměnnými schopny — být zjednodušené — vypovídat o reálných souvislostech jevů. V Ústředním ekonomicko-matematickém institutu Akademie věd SSSR byl zpracován soubor dílčích modelů, věnujících se jednotlivým úhlům věcné problematiky životní úrovně. Nyní vyvstává otázka jak tyto modely integrovat. Z tohoto hlediska je komplexní prognostický model životní úrovně velmi inspirativní. Pro žádný objekt ovšem nelze navrhnout jediný univerzální model, pouze tvorba modelů založených na různých metodologických principech a sloužících různým účelům může vést poznání vpřed.

O. Knoll (Výskumné a výpočtové středisko, Bratislava) přednesl referát, zpracovaný ve spolupráci s J. Kučerákem (Výskumný ústav životnej úrovně, Bratislava), o vznikajícím simulačním modelu příjmu rodin a jeho vlivu na životní podmínky jejich příslušníků. Tento sociologicky mimořádně zajímavý model vychází z pro-

(3) V. Fairr, — F. Gál — M. Potůček — M. Zeman: *Modelování společenských systémů metodou KPM, výzkumná studie*. Dílčí úkol SPEV 901-505-04. Praha, Sportpropag 1981.

měnných mikrocensů a z časových řad rodinných rozpočtů, přičemž základními faktory ovlivňujícími životní úroveň jednotlivých členů rodiny jsou výška příjmů těchto členů a početnost rodiny. Model má umožnit odpověď na otázky z oblasti politiky platů a mezd (diferencované dopady změn cen na různé typy rodin) a z oblasti sociální politiky (vlivy změn cen na spotřební chování, demografické důsledky apod.).

Jak vyplynulo z diskuse, tento model by mohl být vhodným protějškem komplexního prognostického modelu životní úrovně v tom smyslu, že by doplňoval makrospolečenské hledisko na vývoj životní úrovně hlediskem, které je přizpůsobeno diferencované situaci obyvatel jako jednotlivců a jako příslušníků různých domácností, sociálních vrstev a tříd.

K. Janáček (Ekonomický ústav ČSAV, Praha) poukázal na skutečnost, že doposud nebyla navržena statistická kritéria umožňující posoudit korektnost zobrazení společenských jevů matematickým aparátem komplexního prognostického modelu. Nebyla tudíž zodpovězena základní otázka, zda rovnice modelu zobrazují funkční vazby v ekonomice. Autor vyjádřil názor, že žádný formální model nemůže být jediným informačním zdrojem dlouhodobé prognózy. Nebyl dosud vyjasněn vztah mezi ekonomickou teorií a prognostickou metodologií. V každém případě musí prognóza životní úrovně vycházet z makroekonomické prognózy. Dosud užívané prognostické modely přenášejí chování známé z minulosti do budoucnosti v trendech růstu. Dnes však dochází k ostrým změnám těchto trendů. Proto je třeba odkrývat pravděpodobné budoucí orientace, nikoli dospívat k přesným odhadům, o jejichž kvalitě nemáme možnost se přesvědčit. Přitom dochází ke změnám hierarchie společenských cílů a je třeba promýšlet i varianty přechodů k těmto cílům. Dosavadní čtyři etapy prognostických prací v ČSSR byly poznamenány silným subjektivismem a absencí analýzy reálných procesů a neuspokojivou metodologickou úrovní syntézy dílčích prognóz.

M. Potůček (Sportpropag, Praha) uvedl, že při tvorbě prognostických modelů sociálního rozvoje je třeba věnovat velkou pozornost teoretickému pojetí společenského vývoje. Dosud užívané modelové aparáty přeceňují buď kauzální princip (modely ekonometrické, modely systémové dynamiky, včetně aparátu komplexního prognostického modelování, modely meziodvětvových vztahů), nebo cílový princip (stromy cílů, scénáře budoucího vývoje apod.). Východiskem se může stát simultánní uplatnění různých modelových aparátů, volených podle povahy zkoumaného předmětu, sjednocující oba principy. Obecnou pomůckou vedoucí k návrhu modelového řešení se může stát v referátu podrobněji popsán teleonomické výkladové schéma.

K. Stojanova (Institut ekonomiky BAN, Sofie) hovořila o interakci modelu meziodvětvových vztahů a modelu životní úrovně a způsobu života v soustavě modelů národního hospodářství. Model životní úrovně aktivizuje prognózu založenou na modelu meziodvětvových vztahů tím, že pro ni vytváří cílovou funkci složenou z jednoho nebo více ukazatelů životní úrovně; sama prognóza meziodvětvových vztahů zpětně ovlivňuje prognózu životní úrovně v závislosti na tom, jakou změnu odvětvových proporcí umožnily podmínky reprodukčního procesu.

Na konferenci dále vystoupili: E. Berde (Országos Terhivatal, Tervgazdasági Intézet, Budapešť) — *Prognózování a simulace za pomoci dynamických faktorových modelů*; M. Cejp (Ústav pro výzkum kultury, Praha) — *Metodologické problémy prognózování kultury v letech 1976–1980 a perspektivy další činnosti*; F. Hajnovič (Výskumné a výpočtové středisko, Bratislava) — *Životní úroveň v systému modelů československé ekonomiky*; P. Ondrčka (Výskumný ústav životnej úrovně, Bratislava) — *Komplexní prognostický model jako nástroj analýzy životní úrovně*; D. Rentzschová (Ústav sociologie a demografie AV NDR, Berlín) — *O systému sociálních ukazatelů podmínek života v rámci sociálně ekonomické koncepce způsobu života*; B. Stojkova (Institut ekonomiky BAN, Sofie) — *Úloha plánu sociálního rozvoje pracovních kolektivů ve zvyšování materiálního a duchovního blahobytu pracujících*.

Atmosféru jednání snad nejlépe charakterizoval prof. V. M. Rutgajzer, když na závěr slavnostního přípitku poznamenal, že s čím většími problémy se v oblasti životní úrovně setkáváme, tím otevřenější a hlubší je diskuse o teoretických a metodických přístupech k jejímu zkoumání. Ocenil iniciativu pořadatelů a vyjádřil přání všech účastníků — aby se podobná akce v budoucnu opakovala.

Martin Potůček